

Analiza ewaluacji wybranych programów profilaktycznych wykorzystywania seksualnego dzieci

Agata Dankiewicz

Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę,
Instytut „Pomnik – Centrum Zdrowia Dziecka”

W artykule zaprezentowano ewaluacje wybranych programów profilaktycznych wykorzystywania seksualnego dzieci z krajów anglosaskich. Na podstawie przeglądu piśmiennictwa przedstawiono najważniejsze elementy programów prewencyjnych, które wpływają na ich efektywność. Celem artykułu było podkreślenie wagi działań prewencyjnych, które realnie podnoszą wiedzę i wzmacniają umiejętności dzieci z zakresu reagowania na niepokojące zachowania o charakterze seksualnym.

SŁOWA KLUCZOWE:

WYKORZYSTYWANIE SEKSUALNE DZIECI, BADANIA, PROGRAMY PROFILAKTYCZNE

Kontakt seksualny z dzieckiem jest zarówno moralnie, jak i prawnie niezgodny z normami obowiązującymi niemal we wszystkich kulturach i państwach świata. Mimo to za ważny problem społeczny uznano go dopiero pod koniec ubiegłego stulecia (Sajkowska, 2017; Skierkowska, 2014). Wykorzystywanie seksualne dzieci (*child sexual abuse*) jest pojęciem złożonym i wielowymiarowym. Chociaż może dotyczyć komercyjnych i niekomercyjnych kontaktów seksualnych, to autorka skoncentrowała się na drugiej formie wykorzystywania. W niniejszym artykule wykorzystywanie seksualne dzieci rozumiane jest zgodnie z definicją Światowej Organizacji Zdrowia. Zgodnie z nią wykorzystywanie seksualne dziecka to:

włączanie dziecka w aktywność seksualną, której nie jest ono w stanie w pełni zrozumieć i udzielić na nią świadomej zgody i/lub na którą nie jest dojrzałe rozwojowo

i nie może zgodzić się w ważny prawnie sposób i/lub która jest niezgodna z normami prawnymi lub obyczajowymi danego społeczeństwa. Z wykorzystaniem seksualnym mamy do czynienia, gdy taka aktywność wystąpi między dzieckiem a dorosłym lub dzieckiem a innym dzieckiem, jeśli te osoby ze względu na wiek bądź stopień rozwoju pozostają w relacji opieki, zależności, władzy. Celem takiej aktywności jest zaspokojenie potrzeb innej osoby. (Sajkowska, 2002, s. 7)

Większość osób doświadczających wykorzystania seksualnego boryka się z jego konsekwencjami zarówno bezpośrednimi (występującymi do dwóch lat od zdarzenia), jak i długofalowymi (Beisert, Izdebska, 2012). Bezpośrednie następstwa wykorzystania są widoczne we wszystkich sferach życia, tj. seksualnej, psychicznej, somatycznej i społecznej. Lęki, fobie, zaburzenia snu, odżywiania lub seksualne czy ucieczki z domu to jedynie przykłady możliwych konsekwencji krótkoterminowych (Finkelhor, 1986, za: Beisert, Izdebska, 2012). Długotrwałe skutki wykorzystania seksualnego mogą utrzymywać się powyżej dwóch lat od momentu zdarzenia. Wpływają one na funkcjonowanie społeczne i osobiste jednostki poprzez m.in. zaburzenia emocjonalne, somatyczne i dyssocjalne, a także interpersonalne czy też związane z samooceną (Finkelhor, 1986, za: Beisert, Izdebska, 2012). Co ciekawe, nie zawsze wykorzystywanie seksualne powoduje negatywne konsekwencje dla dziecka (Beisert, Izdebska, 2012).

Według wielu badaczy skala problemu wykorzystywania seksualnego najmłodszych wciąż jest niedoszacowana (Izdebska, Ruchel, 2011; Ożarowska, 2011; Sajkowska, 2017). Trudność określenia rozpowszechnienia zjawiska może być związana z brakiem możliwości ujawnienia krzywdzenia ze względu na wczesny wiek czy niepełnoprawność dziecka. Może być także wynikać z niechęci do ujawnienia informacji i przywoływania tych doświadczeń w życiu dorosłym (Izdebska, Ruchel, 2011). Według *Ogólnopolskiej diagnozy skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci* (Włodarczyk, Makaruk, Michalski, Sajkowska, 2018) 7% nastolatków w wieku 13–17 lat doświadczyło wykorzystania seksualnego z kontaktem fizycznym. Jej wyniki są zbieżne z pierwszą edycją *Diagnozy* zrealizowaną w 2012 r., kiedy takie doświadczenia zadeklarowało 6,4% polskich nastolatków (Włodarczyk, Makaruk, 2013). Większą skalę tego zjawiska przedstawia badanie zrealizowane przez Lew-Starowicza w 2000 r. (za: Izdebska, Ruchel, 2011), według którego 20% kobiet i 24% mężczyzn doświadczyło różnego typu kontaktów seksualnych przed 15 r.ż.

Istota relacji między sprawcą a krzywdzonym dzieckiem ma złożony charakter. Opiera się na nierówności, niesymetryczności kontaktu i często jest związany z brakiem wiedzy dziecka o tym, że tego typu zachowania są krzywdzące czy moralnie niewłaściwie (Skierkowska, 2014). Dziecko doświadczające tej formy

krzywdzenia często obawia się sprawcy, ponieważ ten może stosować wobec niego szantaż czy przymus. Groźby często dotyczą bezpośrednio dziecka, jego rodziny lub rzeczy dla niego szczególnie ważnych. Sprawca wywołuje w dziecku poczucie winy i wstydu, przerzucając na nie odpowiedzialność za to, co się stało. Ponadto osoba krzywdząca może również uwieść ofiarę, zaopiekować się jej emocjami czy potrzebami, co prowadzi do pozytywnych uczuć dziecka wobec sprawcy (Ożarowska, 2011). Silne uwikłanie emocjonalne sprawia, że dziecku trudniej jest przeciwstawić się sprawcy, obawia się go zawieść.

Rosnąca społeczna świadomość problemu wykorzystywania seksualnego dzieci zapoczątkowała pierwsze działania mające na celu zmniejszenie ryzyka doświadczenia tej formy krzywdzenia w latach 70. XX w. (Del Campo, Fávero, 2019). Amerykańskie organizacje feministyczne były pionierami działań z zakresu zwiększenia wiedzy na temat wykorzystywania seksualnego. Pierwsze kampanie prewencyjne na temat krzywdzenia seksualnego koncentrowały się głównie na wsparciu dorosłych ofiar zgwałceń (Del Campo, Fávero, 2019). Z czasem organizacja *Women Against Rape* (WAR) rozpoczęła prace nad programami profilaktycznymi skierowanymi do dzieci i młodzieży, które uczyły technik samoobrony (Berrick, Gilbert, 1991, za: Del Campo, Fávero, 2019). Pierwszy program prewencyjny *Child Assault Prevention* (CAP) organizacja WAR przygotowała na prośbę szkoły, do której uczęszczało zgwałcone dziecko (Del Campo, Favero, 2019). Pionierskie programy profilaktyczne oparto na modelu wzmacniania (*empowerment*) wywodzącym się z radykalnego ruchu feministycznego (Del Campo, Favero, 2019). Zgodnie z tą koncepcją wykorzystywanie seksualne wynika z asymetrii wiedzy i władzy między ofiarą a sprawcą. Większość programów prewencyjnych miała na celu wzbogacenie wiedzy dzieci i młodzieży na temat przemocy seksualnej oraz granic własnego ciała. Późniejsze badania ukazały jednak znaczące różnice między wykorzystywaniem dorosłych kobiet a wykorzystywaniem dzieci i młodzieży. To wpłynęło na zmianę rozumienia wykorzystywania seksualnego dzieci, które uznano za jedną z form ich krzywdzenia. Z czasem powołano organizacje, które profesjonalnie zajęły się problemem wykorzystywania seksualnego, czego przykładem może być *National Center on Child Abuse and Neglect*. Organizacja ta rozpoczęła badania i tworzyła kompleksowe programy prewencyjne wykorzystywania seksualnego dzieci (Del Campo, Favero, 2019).

Szeroka skala problemu i konsekwencji wykorzystywania seksualnego dzieci wskazuje na konieczność realizowania programów profilaktycznych wśród najmłodszych. Ewaluacje działań prewencyjnych w tym zakresie dają satysfakcjonujące rezultaty. Wskazują one na wzrost wiedzy i umiejętności z zakresu zapobiegania

wykorzystywaniu na tle seksualnym. Ewaluacja wyników programów profilaktycznych wskazuje na najlepsze efekty w grupie uczęszczających na behawioralne treningi umiejętności (Carroll, Miltenberger 1992, za: Izdebska, Ruchel, 2011). Zajęcia prewencyjne mają na celu zmianę zachowań dzieci, by w sytuacji zagrożenia miały szansę zareagować w bezpieczny dla siebie sposób. Uczą również, czym są alarmujące sytuacje i gdzie należy szukać pomocy, a także przekazują informacje na temat seksualności i ciała w ogóle (Daro, Cohn Donnelly, 2004).

Na całym świecie programy profilaktyki wykorzystywania seksualnego dzieci są realizowane coraz częściej. Zazwyczaj są one świadczone przez organizacje pozarządowe lub fundacje (Skierkowska, 2014). Mimo szerokiego zakresu takich programów ich ewaluacje często nie są realizowane. W dalszej części artykułu przedstawiono wyniki kilku wybranych ewaluacji programów profilaktyki uniwersalnej skierowanych do dzieci. Wszystkie opisane w artykule programy pochodzą z krajów anglosaskich, a wyboru dokonano ze względu na możliwość uzyskania rzetelnych informacji o efektywności tych działań. Program *Safer, Smarter Kids* prowadzony przez fundację *Lauren's Kids* stanowi doskonały przykład efektywnych działań podejmowanych wśród najmłodszych. Przykładem długofalowych aktywności prewencyjnych jest również program *Who Do You Tell*, który jest dostępny już od ponad 30 lat. Ostatnim z opisanych programów jest *Children's Primary Prevention Training Program*, który bazuje na książeczkach opisujących wybrane aspekty dotyczące przeciwdziałania krzywdzeniu. Ponadto na podstawie piśmiennictwa wyodrębniono również podstawowe cechy programów profilaktycznych, które wpływają na ich efektywność.

WYBRANE PROGRAMY PROFILAKTYCZNE

Program *Safer, Smarter Kids* dla dzieci w wieku przedszkolnym

Program edukacyjny *Safer, Smarter Kids* jest częścią *Safer, Smarter Schools*, który został opracowany przez fundację *Lauren's Kids* z siedzibą w południowej Florydzie. Organizacja kształci dzieci i dorosłych z zakresu zapobiegania wykorzystywania seksualnego za pomocą programów edukacyjnych oraz kampanii. *Safer, Smarter Kids* jest skierowany do dzieci w okresie od przedszkola do V klasy szkoły podstawowej (strona internetowa *Lauren's Kids*, 2020). Program jest bezpłatny dla szkół publicznych na Florydzie, które mogą zgłosić chęć uczestnictwa przez stronę internetową fundacji *Lauren's Kids*. Niedawno rozszerzono jego zakres tematyczny m.in. o tematykę związaną z bezpieczeństwem w internecie i presją rówieśniczą (więcej na stronie internetowej *Lauren's Kids*).

Podczas realizacji ewaluacji w 2016 r. program składał się z sześciu 30-minutowych lekcji, podczas których poruszane są tematy dotyczące:

- zasad bezpieczeństwa osobistego,
- koncepcji nieznanego osoby i zaufanego dorosłego,
- miejsc intymnych,
- bezpiecznych i niebezpiecznych tajemnic,
- różnic między skarżeniem (*tattling*) a zgłaszaniem (*reporting*) niepokojących informacji dorosłej osobie (Brown, 2016).

Program *Safer, Smarter Kids* ma na celu nauczenie dzieci odpowiednich reakcji w sytuacjach zagrożenia. Każda lekcja koncentruje się na wybranym aspekcie zakresu bezpieczeństwa dziecka, a także uczy lepszej ochrony przed wykorzystaniem seksualnym. Program jest ważną propozycją dla nauczycieli, ponieważ spełnia wymagania edukacyjne, a zarazem przekazuje najważniejsze informacje dotyczące bezpieczeństwa seksualnego dzieci. Ponadto wykorzystuje wiele technik i materiałów edukacyjnych, m.in. filmy, zadania interaktywne, odgrywanie ról i ćwiczenia sytuacyjne (Brown, 2016).

Uczniowie biorą udział w zajęciach w szkole przez sześć tygodni, ale istotną rolę w programie odgrywają również nauczyciele i rodzice. Nauczyciele zostają przeszkoleni z tematyki wykorzystywania seksualnego dzieci i uczą się, jak odpowiednio reagować na ujawnienie przemocy seksualnej. Opiekunowie dostają dostęp do strony internetowej *Parent Toolkit*, na której znajdują się informacje dotyczące wykorzystywania seksualnego dzieci i czynników ryzyka. Ponadto przygotowane są specjalne ćwiczenia do przeprowadzenia w domu, które mają na celu wzmocnienie przekazanej w szkole wiedzy (Brown, 2016).

Skuteczność programu *Safer, Smarter Kids* sprawdziła Brown (2016) w badaniu z udziałem 1169 uczniów szkół publicznych na Florydzie. Zakres wieku badanych wynosił 5,5–7,7 roku (średnia: 6,2 roku). Ewaluacja polegała na przeprowadzeniu dwóch testów z uczestnikami – przed realizowaniem programu i po 30 dniach od jego zakończenia. Spotkania z dziećmi były indywidualne. Na podstawie historyjek i zdjęć uczestnicy mieli odnieść się do głównych zagadnień programu: zrozumienia różnic między bezpieczną a niebezpieczną tajemnicą, zdefiniowania nieznanego osoby, określenia miejsc intymnych oraz różnic między skarżeniem a zgłaszaniem niepokojących zachowań, a także wskazania sytuacji niebezpiecznych (Brown, 2016).

Uczniowie po realizacji programu *Safer, Smarter Kids* wykazali znacząco poprawę stanu wiedzy na temat głównych zagadnień związanych z profilaktyką wykorzystywania

seksualnego i bezpieczeństwa osobistego średnio o 2,82 pkt w skali 0–11 pkt (Brown, 2016).

Tabela 1

Wyniki pre- i posttestu w podziale na badane zagadnienia programu Safer, Smarter Kids, N = 1169

Badana pozycja	Pretest % poprawnych odpowiedzi	Posttest % poprawnych odpowiedzi
Zrozumienie różnic między bezpieczną a niebezpieczną tajemnicą	43,1%	73,8%
Umiejętność wskazania nieznanymi osob	23,9%	61,8%
Rozróżnienie skarżenia od zgłaszania niepokojących informacji	43,0%	64,6%
Rozpoznawanie bezpiecznych i niebezpiecznych sytuacji	44,5%	83,6%
Wskazanie miejsc intymnych		
Góra od bikini (dziewczynki)*	28,2%	56,3%
Dół od bikini – przód (dziewczynki)*	53,2%	74,1%
Dół od bikini – tył (dziewczynki)*	46,0%	71,6%
Usta (dziewczynki)*	1,9%	27,3%
Kąpielówki – przód (chłopcy)**	54,4%	73,6%
Kąpielówki – tył (chłopcy)**	46,0%	70,4%
Usta (chłopcy)**	1,5%	27,0%

*pytanie skierowane jedynie do dziewczynek, ** pytanie skierowane do chłopców

Źródło: Brown (2016)

Pilotażowe wyniki ewaluacji programu *Safer, Smarter Kids* są na zadowalającym poziomie (Brown, 2016). Co ciekawe, badani konsekwentnie nie identyfikowali ust jako części intymnej. Realizatorka ewaluacji zaleca rozważanie usunięcia tego elementu programu w kolejnych badaniach i ponowne przeanalizowanie pytania. Dodatkowo podkreśla, by prowadzący program skupili na tym zagadnieniu szczególną uwagę i mieli więcej przestrzeni do rozmów na ten temat. Warto również rozważyć, czy koncepcja ust jako części intymnej jest zbyt niezrozumiała dla tak małych dzieci (Brown, 2016).

Warto również wspomnieć o kilku ograniczeniach tego badania. Zostało ono zrealizowane na niereprezentatywnej próbie, co uniemożliwia odniesienie wyników do całej populacji. Ponadto w badaniu nie uwzględniono m.in. wpływu środowiska testowego na badanych i niezamierzonego wpływu eksperymentatora. Brakowało określenia wpływu nauczania opiekunów na temat wykorzystywania seksualnego na wyniki uzyskane przez dzieci (Brown, 2016).

Uzyskane wyniki potwierdzają istotną rolę działań edukacyjnych z zakresu ochrony dziecka przed wykorzystaniem seksualnym od najmłodszych lat (Izdebska, Ruchel,

2011; Skierkowska, 2014). Program *Safer, Smarter Kids* jest przykładem opłacalnego, sprawdzonego działania, które może realnie przyczynić się do ochrony dzieci przed wykorzystywaniem seksualnym.

Program *Who Do You Tell*

Program *Who Do You Tell* opracowała kanadyjska organizacja *Calgary Communities Against Sexual Assault*. Ma on charakter edukacyjny i jest bezpłatnie udostępniany szkołom podstawowym. Głównym celem jest przekazanie umiejętności i wiedzy niezbędnych do rozpoznawania zagrażających zachowań, budowania zdrowych, pełnych szacunku relacji oraz poznawania anatomii własnego ciała. Program porusza również kwestie odpowiedniej roli zaufanej osoby dorosłej i konsekwencji wykorzystywania seksualnego. Nauczyciele biorą udział w warsztatach poświęconych ujawnianiu wykorzystywania seksualnego dzieci, a rodzice i opiekunowie dzieci uczestniczą w spotkaniach informacyjnych. Czas realizacji programu wynosi od miesiąca do trzech miesięcy (Tutty, 1997, 2019).

Ewaluację programu (Tutty, 1997) przeprowadzono wśród 231 uczniów katolickiej szkoły (od oddziałów przedszkolnych do VI klasy szkoły podstawowej). Badanie było poprzedzone zajęciami w małych, ok. 15–20 osobowych grupach. Badanych podzielono na trzy grupy ze względu na wiek. Pierwsza z nich obejmowała dzieci z II klasy szkoły podstawowej i młodsze (<7 lat), druga – z klas III–IV (8–10 lat), a trzecia – z klas V–VI (10–12 lat). Podczas zajęć prowadzono dyskusje, a także wykorzystywano zdjęcia i krótkie filmy oraz odgrywano role. Po zajęciach dzieci miały możliwość indywidualnej rozmowy z prowadzącymi. W program zaangażowano również rodziców, organizując spotkania na temat programu oraz przekazując materiały i kwestionariusz sprawdzający reakcje dziecka na udział w badaniu (Tutty, 1997).

Po zrealizowaniu programu *Who Do You Tell* poziom wiedzy uczniów sprawdzono za pomocą *Children's Knowledge of Abuse Questionnaire-Revised* (CKAQ-R). Kwestionariusz składał się z 33 pytań i obejmował dwie podskale. Pierwsza z nich dotyczyła odpowiedniego dotyku, a druga – niewłaściwego dotyku. Podobnie jak w badaniu Brown wykorzystano do ewaluacji pre- i posttest. Dużą zaletą badania był losowy podział uczestników na grupę badawczą ($n = 117$) i kontrolną ($n = 114$; Tutty, 1997).

Tabela 2

Średnie wyniki w skalach Niewłaściwy dotyk i Odpowiedni dotyk oraz średni wynik ogólny kwestionariusza CKAQ-R (N = 231)

	Pretest		Posttest	
	Grupa kontrolna	Grupa badawcza	Grupa kontrolna	Grupa badawcza
Podskala Niewłaściwy dotyk	79,2%	79,2%	82,5%	87,9%
Podskala Odpowiedni dotyk	85,5%	88,9%	90,0%	94,4%
CKAQ-R	80,9%	81,9%	84,5%	89,6%

Źródło: Tutty (1997).

Dzieci biorące udział w programie profilaktycznym *Who Do You Tell* w podskali dotyczącej niewłaściwego dotyku uzyskały istotnie wyższe wyniki w posttestach niż dzieci z grupy kontrolnej. Wyniki drugiej podskali, dotyczącej odpowiedniego dotyku, różnią się od wcześniej omówionych danych. Już w trakcie pretestu grupa zarówno kontrolna, jak i badawcza uzyskały wyższe rezultaty w porównaniu z wynikami pretestu pierwszej podskali. Badani w zdecydowanej większości odpowiedzieli prawidłowo na pytania pierwszego testu. Grupa, która brała udział w zajęciach edukacyjnych, uzyskała istotnie wyższy wynik od osób w nich nieuczestniczących (Tutty, 1997).

Wyniki w podskalach dotyczących niewłaściwego i odpowiedniego dotyku są zbieżne z wynikami kwestionariusza CKAQ-R. Badani, którzy brali udział w programie edukacyjnym *Who Do You Tell*, w znaczącym stopniu poprawili swój poziom wiedzy w porównaniu z grupą kontrolną. Zarówno w wynikach ogólnych CKAQ-R, jak i w dwóch podskalach grupa kontrolna uzyskała lepszy wynik w postteście. Może to mieć związek z szukaniem informacji na temat danego zagadnienia lub z otwartością na rozmowę z innymi dorosłymi. Wyniki ewaluacji nie wykazały istotnych różnic międzyplciowych, a grupę badanych różnicował jedynie wiek. Młodszy badani uzyskiwali słabsze wyniki od swoich starszych kolegów (Tutty, 1997).

Niewielki odsetek rodziców wypełnił przeznaczony dla nich kwestionariusz, co jest zgodne z wcześniej przeprowadzonymi badaniami z zakresu ich zaangażowania (Tutty, 1993, 1997). Mimo motywacji tej grupy opiekunów badanie potwierdziło utrzymujące się trudności rodziców z zaangażowaniem się w realizację programów profilaktycznych. Powtarzanie informacji przekazywanych w szkole ma zasadnicze znaczenie w ugruntowaniu wiedzy kierowanej do dzieci. Mimo to realizowanie programów prewencyjnych w szkole nie wpływa na większe zaangażowanie rodziców (Tutty, 1997). Korzystnym aspektem badania jest informacja ze strony ponad połowy rodziców o rozmowach z dziećmi dotyczącymi programu, co może być podstawą do

przyszłych rozmów na temat wykorzystywania seksualnego. Co ważne, uczestnicy badania poruszali ze swoimi opiekunami kwestie związane z seksualnością, co również jest zaletą realizacji programu *Who Do You Tell* (Tutty, 1997).

Program *Who Do You Tell* już od ponad 20 lat jest oferowany kanadyjskim szkołom. W latach 2010–2017 przeprowadzono kolejną jego ewaluację (Tutty, 2019). Na potrzeby monitorowania programu skrócono wcześniej wykorzystany kwestionariusz CKAQ i podzielono go na dwie 10-elementowe skale, które zawierały osiem wspólnych pytań i dwa dostosowane do badanej grupy wiekowej. Kwestionariusz był wypełniany bezpośrednio przed realizacją programu oraz krótko po drugim spotkaniu (Tutty, 2019). Od wcześniej wspomnianej ewaluacji (Tutty, 1997) zasady programu nie uległy zmianie. Analizę wyników 6292 uczniów klas I–VI (6–12 lat) z 50 szkół przedstawia tabela 3.

Tabela 3

Wyniki skróconego kwestionariusza CKAQ z podziałem na badane klasy, N = 6292

	Pretest	Posttest
Klasy I–II (n = 1114)	4,71 (SD = 2,2)	7,3 (SD = 2,2)
Klasy III–VI (n = 5084)	6,0 (SD = 2,5)	8,3 (SD = 2,0)

Uwagi: maksymalna liczba punktów wynosiła 10.

Źródło: Tutty (2019).

Uczniowie wszystkich klas istotnie poprawili swoje wyniki wiedzy w skróconej wersji kwestionariusza CKAQ (Tutty, 2019). W preteście młodsi uczniowie, z klas I–II, mieli mniejszą wiedzę z zakresu wykorzystywania seksualnego w porównaniu z badanymi z klas III–VI. Obie grupy natomiast uzyskały istotnie większy odsetek poprawnych odpowiedzi na pytania po programie *Who Do You Tell*. Wyniki uzyskane przez starszych uczniów pokazują, że zarówno przed, jak i po badaniu znają oni znacznie więcej koncepcji przeciwdziałania wykorzystywaniu seksualnemu, co jest zgodne z wynikami wcześniejszej ewaluacji (Tutty, 1997).

Program *Who Do You Tell* stanowi ważną rolę w budowaniu świadomości na temat wykorzystywania seksualnego dzieci w wieku szkolnym. Obszerne badania i analiza programu wskazują na jego wysoką skuteczność i efektywność. Co ważne, w programie podkreślono niezbędną, choć wciąż zbyt małą, rolę rodziców w dalszym rozwijaniu wiedzy na temat wykorzystywania wśród najmłodszych.

Children's Primary Prevention Training Program

Children's Primary Prevention Training Program (CPPTP) to pięciodniowy program prewencyjny na temat bezpieczeństwa osobistego dzieci realizowany w Baltimore. Program wykorzystuje specjalnie przygotowane książeczki, które – zdaniem autorów – zapewniają większą powtarzalność i niezmiennosc przygotowanych treści. Ich tytuły to:

1. Porozmawiajmy o dotyku (*Let's talk about touch*),
2. Intymne części (*Private parts*),
3. Niespodzianki (*Surprises*),
4. Powiedz komuś (*Tell someone*),
5. Pamiętaj (*Remember*).

W programie wykorzystywane są m.in. techniki behawioralne, które dodatkowo wzmacniają proces uczenia się. Przygotowane zadania pozwalają dziecku przećwiczyć w znanym środowisku szkolnym interwencje podejmowane w przypadku potencjalnego nadużycia. Dzieci uczą się zasad poprzez interakcje z nauczycielem podczas czytania opowiadań i odnoszenia się do pytań na końcu każdego z nich. Pytania stanowią ważny element tego programu, ponieważ pozwalają na korektę nieprawidłowych odpowiedzi i dodatkowe ćwiczenie nowych umiejętności (Nemerofsky, Carran, Rosenberg, 1994).

Program CPPTP porusza tematykę granic ciała, jego intymnych części, złego dotyku i bezpieczeństwa osobistego. Ponadto uczy dzieci, że nigdy nie są winne wykorzystaniu, i podkreśla konieczność zgłoszenia problemu, a także oczekiwania pomocy (Nemerofsky i in., 1994).

W badaniu wzięło udział 1350 dzieci w wieku 3–6 lat, które podzielono na grupy kontrolną i badawczą. Uczestnicy uczęszczali do przedszkoli w Baltimore. Program CPPTP był prowadzony przez nauczycieli przedszkoli, którzy brali udział w pięciodniowym programie szkoleniowym z tematyki wykorzystywania seksualnego, wczesnej profilaktyki i rozpoznawania objawów krzywdzenia (Nemerofsky i in., 1994).

Ewaluację programu zrealizowano za pomocą testu *What If Situation Test* (WIST), który został opracowany na podstawie celów edukacyjnych programu CPPTP. Test składa się z 29 pytań, które przedstawiają problematyczne sytuacje z zakresu bezpieczeństwa osobistego. Dzieci, korzystając z nabytych umiejętności, odpowiadały, jak zareagują na opisane trudne zachowanie. Każdy badany był poddawany procedurze testowej przed uczestnictwem w programie CPPTP i sześć tygodni po jego zakończeniu. Badanie było realizowane indywidualnie przez nauczyciela dziecka.

Okazało się, że grupa badawcza uzyskała istotnie wyższe wyniki w postteście WIST niż grupa kontrolna. Istotne statycznie interakcje wykazano również dla wieku i poszczególnych grup. Średnie wyniki badania przedstawiono w tabeli 4 (Nemerofsky i in., 1994).

Tabela 4

Średnie wyniki w teście WIST z podziałem na wiek badanych z grupy badawczej i kontrolnej, N = 1339

	Pretest		Posttest	
	Grupa badawcza	Grupa kontrolna	Grupa badawcza	Grupa kontrolna
Trzylatki	21%	18%	59%	20%
Czterolatki	31%	21%	76%	21%
Pięciolatki	36%	29%	79%	28%
Sześciolatki	46%	39%	84%	38%
Ogółem	34%	27%	74%	27%

Źródło: Nemerofsky, Carran, Rosenberg (1994).

Wyniki ewaluacji CPPTP wskazują na możliwość prowadzenia skutecznej profilaktyki wykorzystywania seksualnego u dzieci w wieku przedszkolnym. Uczestnicy programu wykazywali większą wiedzę na temat bezpieczeństwa osobistego i umiejętności rozpoznawania niepokojących sytuacji niż ich rówieśnicy w grupie kontrolnej (Nemerofsky i in., 1994).

Warto podkreślić, że ponowne badanie zrealizowano po upływie sześciu tygodni od zakończenia programu, co w przypadku małych dzieci jest dodatkową trudnością ze względu na nie w pełni rozwiniętą pamięć długotrwałą. Może to wskazywać, że program jest poprawnie przygotowany i dostosowany do możliwości rozwojowych dzieci. Program wymaga dużego zaangażowania ze strony prowadzących ze względu na dość długie szkolenie wprowadzające. Należy to jednak uznać za jego zaletę, ponieważ bierze pod uwagę standaryzację programu i przekazanie wiedzy w jak najbardziej zbliżony sposób wszystkim uczestnikom.

CZEGO UCZĄ PROGRAMY PROFILAKTYCZNE

Zarówno we wcześniej omówionych badaniach, jak i innych ewaluacjach programów profilaktycznych (MacIntyre, Carr, 1999; Sanderson, 2004; Barron, Topping 2013; Çeçen-Eroğul, Kaf Hasircib, 2013; Pulido i in., 2015) można dostrzec pewne stałe elementy. Chociaż programy mają różne nazwy i wykorzystują

odmienne techniki, to mają kilka wspólnych cech, które występują w większości z nich (Sanderson, 2004).

Programy profilaktyczne przede wszystkim uczą czym jest wykorzystywanie seksualne, czyli zły dotyk. Definiują i opisują również miejsca intymne. Ponadto poruszają kwestie dotykania intymnych części ciała przez inne osoby, w tym lekarzy, rodziców/opiekunów i inne bliskie osoby. Kolejnym obowiązkowym punktem wielu programów prewencyjnych jest nauka mówienia „nie”, tzn. stawiania granic. Programy zachęcają również dzieci do informowania rodziców lub innych zaufanych dorosłych o tym, co się stało. Powyższe elementy stanowią podstawę programową. Wiele programów prewencyjnych porusza również tematykę dotyczącą sprawców, którym dzieci ufają i znają oraz kwestię odpowiedzialności za krzywdzenie, która zawsze leży po stronie wykorzystującego. Również pojęcia tzw. dobrego i złego dotyku oraz dobrych i złych tajemnic są włączane do programów prewencyjnych (Sanderson, 2004). To ważne elementy, które pozwalają dziecku nauczyć się rozpoznawać niebezpieczne i zagrażające sytuacje.

Mimo zbliżonej tematyki programów profilaktycznych są w nich wykorzystywane różne techniki nauczania i materiały edukacyjne, takie jak filmy, piosenki i książki. Ważnym elementem są również techniki behawioralne, takie jak modelowanie, powtarzanie czy wzmacnianie, jak również odgrywanie ról czy dyskusje w grupach (Sanderson, 2004).

CZYM JEST SKUTECZNY PROGRAM PROFILAKTYCZNY?

Biorąc pod uwagę analizę powyższych badań ewaluacyjnych, jak również innych dostępnych opracowań (Barron, Topping 2013; Çeçen-Eroğul, Kaf Hasircib, 2013; Daro, Cohn Donnelly, 2004; MacIntyre, Carr, 1999; Pulido i in., 2015;; Sanderson, 2004), można określić podstawowe elementy programów profilaktycznych, które znacznie wpływają na ich efektywność.

Program profilaktyczny wykorzystywania seksualnego powinien być skierowany bezpośrednio do dzieci, ale również do rodziców, opiekunów i nauczycieli. Podejście wielosystemowe zwiększa świadomość ryzyka problemu w środowisku dziecka. Wpływa na jakość rozmów dziecka z dorosłym na temat wykorzystywania seksualnego, a także umożliwia dorosłym odpowiednią reakcję w sytuacji ujawnienia krzywdzenia. Zaletą jest również realizacja badań w formie grupowej, w bezpiecznej dla dzieci przestrzeni i miejscu, np. w placówce edukacyjnej. Zaleca się włączenie programów profilaktycznych do podstawowego programu nauczania (Sanderson, 2004). Warto, by tego typu działania trwały przez dłuższy czas, np. semestr czy rok

szkolny. Powtarzanie informacji, możliwość i czas na dyskusje oraz rozwiewanie wątpliwości stanowią ważny walor edukacyjny, który może realnie wpłynąć na poprawę przyswajanych informacji (Collin-Véziny, Daigneault, Hébert, 2013).

Ważną rolę odgrywa również osoba prowadząca program profilaktyczny. Ważne, by była ona otwarta na pytania dzieci i odpowiednio przygotowana do prowadzenia zajęć o tej tematyce. Wskazane jest, by programy były prowadzone przez edukatorów seksualnych lub odpowiednio przygotowanych nauczycieli. Efektywność programu zwiększają również atrakcyjne materiały edukacyjne – filmy, książki czy techniki wideo – wykorzystywane w trakcie jego realizacji (Sanderson, 2004). Odpowiednio dobrane materiały ułatwiają przyswajanie wiedzy najmłodszym. Ważne jest również zaangażowanie dzieci i młodzieży w zajęcia – takie jak odgrywanie scenek, dyskusje czy modelowanie. Zarówno materiały, jak i techniki ich przedstawiania powinny być dostosowane do wieku odbiorcy.

Ponadto ważne jest, by programy profilaktyczne wykorzystywania seksualnego dzieci były elementem edukacji seksualnej (Sanderson, 2004), a także jasno definiowały problem. Ważna i zarazem trudna do wyjaśnienia dzieciom, szczególnie małym, jest także kwestia znanego dorosłego jako osoby, która może być sprawcą krzywdzenia. Biorąc pod uwagę skalę wykorzystania przez osoby bliskie i znajome, jest to aspekt, który powinien zostać uwzględniony w tego typu programach. Ponadto elementem podstawowym programu prewencyjnego powinno być przedstawienie technik manipulacyjnych wykorzystywanych przez sprawców krzywdzenia (Sanderson, 2004).

ZAKOŃCZENIE

Ewaluacje programów *Safer, Smarter Kids*, *Who Do You Tell* czy *Children's Primary Prevention Training Program* są jedynie przykładami satysfakcjonujących działań w krajach anglosaskich z zakresu przeciwdziałania wykorzystywaniu seksualnemu dzieci. Raporty z ewaluacji innych programów profilaktycznych również potwierdziły zadowalające efekty takich zajęć dla dzieci i młodzieży (Barron, Topping 2013; Çeçen-Eroğul, Kaf Hasircib, 2013; Daro, 2007; MacIntyre, Carr, 1999; Pulido i in., 2015).

W wielu państwach na świecie są prowadzone działania profilaktyczne skierowane do dzieci i młodzieży. W celu zwiększenia ich efektywności ważne jest jednak przeprowadzenie ewaluacji i kompleksowej oceny programów edukacyjnych. Odgrywa to istotną rolę w procesie udoskonalania poszczególnych programów oraz dostarcza ich autorom informacji o tym, czy wybrane przez nich techniki są odpowiednio dostosowane do wieku i rozwoju dzieci. Ewaluacje programów

pozwołyby usystematyzować wiedzę na temat sposobów zapobiegania krzywdzeniu dzieci i określić kierunki działań w tym obszarze. Ponadto ważnym aspektem działań profilaktycznych skierowanych do dzieci jest konieczność większego zaangażowania rodziców i nauczycieli w ich realizację. Udział opiekunów dzieci jest szczególnie ważny, ponieważ dzięki niemu zwiększa się ich świadomość dotycząca problemu wykorzystywania, a także może on zwiększyć ich umiejętności podejmowania tej tematyki w rozmowach z dziećmi. Z kolei nauczyciele powinni dysponować wiedzą o czynnikach ryzyka wykorzystywania dzieci, objawach krzywdzenia i zasadach reagowania na ujawnienie krzywdzenia. Chociaż omówione w artykule programy są przykładem działań podejmowanych w krajach anglosaskich, to każdy program warto dostosować do kontekstu kulturowego i danego społeczeństwa.

Realizowanie programów prewencyjnych jest zasadniczym działaniem mającym na celu niedopuszczenie do skrzywdzenia dziecka (Skierkowska, 2014). Sprzyja to ochronie dobrostanu psychicznego i społecznego najmłodszych. Tematyka wykorzystywania seksualnego poruszona podczas zajęć prewencyjnych wśród dzieci i młodzieży jest często ich jedynym źródłem informacji na ten temat (Del Campo, Favero, 2019). Z badań wynika, że dzieci i nastolatki biorące udział w zajęciach prewencyjnych osiągają istotny statycznie wzrost wiedzy na temat wykorzystywania seksualnego, a także reagowania na niepokojące sytuacje (Daro, Cohn Donnelly, 2004).

Kompleksowa realizacja programów profilaktycznych wykorzystywania seksualnego dzieci i młodzieży jest kluczowa w osiągnięciu satysfakcjonujących rezultatów. Odpowiednia edukacja prewencyjna stwarza możliwość uzyskania wsparcia w sytuacjach kryzysowych, a także otwiera przestrzeń do rozmów na temat seksualności, asertywności czy granic ciała. To bardzo istotny proces w budowaniu świadomej, dojrzałej jednostki społecznej. Daje to również poczucie bezpieczeństwa osobistego i sprawczości.

E-mail autorki: agata.dankiewicz@fdds.pl.

BIBLIOGRAFIA

- Barron, I., Topping, K. (2013). Exploratory evaluation of a school based child sexual abuse prevention program. *Journal of Child Sexual Abuse*, 22, 931–948.
- Beiser, M., Izdebska, A. (2012). Wykorzystywanie seksualne dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 11(2), 48–66.

- Brown, D. (2016). Evaluation of Safer, Smarter Kids: Child Sexual Abuse Prevention Curriculum for Kindergartners. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 34(3), 213–222.
- Çeçen-Eroğul, A. R., Kaf Hasircib, Ö. (2013). The effectiveness of psycho-educational school-based child sexual abuse prevention training program on Turkish elementary students. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 13, 725–729.
- Collin-Vézina, D., Daigneault, I., Hébert, M. (2013). Lessons learned from child sexual abuse research: prevalence, outcomes, and preventive strategies. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 7, 22.
- Daro, D. (2007). Interwencje zapobiegające zjawisku krzywdzenia małych dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 6(2), 147–165.
- Daro, D., Cohn Donnelly, A. (2004). Zapobieganie krzywdzeniu dzieci: osiągnięcia i wyzwania. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 3(4), 40–58.
- Del Campo, A., Fávero, M. (2019). Effectiveness of programs for the prevention of child sexual abuse: A comprehensive review of evaluation studies. *European Psychologist*, 25(1), 1–15.
- Izdebska, A., Ruchel, A. (2011). Profilaktyka wykorzystywania seksualnego dziecka – systemowa oddziaływania w zakresie edukacji seksualnej. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 10(1), 54–67.
- MacIntyre, D., Carr, A. (1999). Evaluation of the effectiveness of the Stay Safe Primary Prevention Program for child sexual abuse. *Child Abuse & Neglect*, 23, 1307–1325.
- Nemerofsky, A., Carran, D., Rosenberg, L. (1994). Age variation in performance among preschool children in a sexual prevention program. *Journal of Child Sexual Abuse*, 3, 85–99.
- Ożarowska, M. (2011). Wykorzystywanie seksualne dziecka: istota zjawiska, objawy, skutki. *Horyzonty Psychologii*, 1(1), 89–100.
- Pulido, M., Dauber, S., Tully, B., Hamilton, P., Smith, M., Freeman, K. (2015). Knowledge gains following a child sexual abuse prevention program among urban students: A clusterrandomized evaluation. *American Journal of Public Health*, 105, 1344–1350.
- Sajkowska, M. (2002). Wykorzystywanie seksualne dzieci. Ustalenia terminologiczne, skala zjawiska, oblicza problemu społecznego. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 1(1), 5–28.
- Sajkowska, M. (2017). Wykorzystywanie seksualne dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 16(1), 232–251.
- Sanderson, J. (2004). Child-focused sexual abuse prevention programs. How effective are they in preventing child abuse? *Crime and Misconduct Commission*, 5.

- Skierkowska, M. (2014). Edukacyjne programy profilaktyki wykorzystania seksualnego dzieci. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 13(1), 142–155.
- Tutty, L. (1997). Child sexual abuse prevention programs: Evaluating who you tell. *Child Abuse and Neglect*, 21, 869–881.
- Tutty, L. (2019). CCASA's "Who Do You Tell?" Program for Child Sexual Abuse Education: Monitoring Outcomes. Calgary: Calgary Communities Against Sexual Abuse.
- Włodarczyk, J., Makaruk, K. (2013). *Ogólnopolska diagnoza problemu przemocy wobec dzieci. Wyniki badania*. Warszawa: Fundacja Dzieci Niczyje.
- Włodarczyk, J., Makaruk, K., Michalski, P., Sajkowska, M. (2018). *Ogólnopolska diagnoza skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci. Raport z badań*. Warszawa: Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.

STRONY INTERNETOWE

<https://laurenkids.org/>

<http://www.calgarycasa.com/>

ANALYSIS OF EVALUATION OF SELECTED PREVENTION PROGRAMS OF SEXUAL ABUSE OF CHILDREN

The article presents evaluations of selected prevention programs for sexual abuse of children from Anglo-Saxon countries. Based on the literature review, the most important elements of preventive programs that affect their effectiveness are presented. The author aimed to emphasize the importance of preventive measures that realistically raise knowledge and strengthen children's skills in responding to disturbing sexual behavior.

KEYWORDS

CHILD SEXUAL ABUSE, PREVENTION PROGRAMS, RESEARCH

Cytowanie:

Dankiewicz, A. (2020). Analiza ewaluacji wybranych programów profilaktycznych wykorzystywania seksualnego dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 19(2), 108–124.

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa–Użycie niekomercyjne–Bez utworów zależnych 3.0 Polska.

MINISTERSTWO
SPRAWIEDLIWOŚCI

www.ms.gov.pl

FUNDUSZ
SPRAWIEDLIWOŚCI

Sfinansowano ze środków – Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości